

Надія Сироватко
(Вінниця)

МОЛОДІЖНА СУБКУЛЬТУРА В УКРАЇНІ ЯК ОБ'ЄКТ ДОСЛІДЖЕННЯ (погляд етнолог)

У статті автор звертається до теми вивчення молодіжних субкультур в Україні наприкінці ХХ – на початку ХХІ ст. з погляду етнології. Увага акцентується на проблемі термінологічної невизначеності щодо явища субкультури загалом та молодіжної субкультури зокрема. Подано та обґрунтовано типові ознаки, за якими відбувається ідентифікація представників молодіжних субкультур в Україні.

Ключові слова: субкультура, молодіжна субкультура, неформали, самоідентичність, глобалізаційні процеси, інкультурація.

The paper examines a subject of studying the youth subcultures in Ukraine in the late XXth – early XXIst centuries in terms of an ethnologist. The author gives a special consideration to a problem of terminological vagueness both a subculture phenomenon in whole, and a youth subculture in particular. Submitted and substantiated are the typical features conducive to identification of the youth subculture representatives in Ukraine.

Keywords: subculture, youth subculture, informal, self-identity, globalization, inculturation.

Автор статті досліджує тему изучения молодіжних субкультур в Україні в кінці ХХ – на початку ХХІ в. з точки зору етнології. Особливу увагу приділяється проблемі термінологічної неопределенності як явища субкультури в цілому, так і молодіжної субкультури в частині. Представлені і обґрунтовані типові ознаки, за якими ідентифікують представників молодіжних субкультур в Україні.

Ключевые слова: субкультура, молодіжня субкультура, неформали, самоідентичність, глобалізаційні процеси, інкультурація.

В останні десятиліття в Україні більш відчутним став вплив процесу глобалізації на життя людини, що значною мірою відобразилось на усіх галузях наукового знання. Такій тенденції піддалася й українська етнологія, розширивши межі вивчення свого предметного поля. Так,

окрім дослідження традиційних питань етногенезу, матеріальної та духовної культури українського народу, його звичаїв і традицій, вітчизняних етнологів зацікавив ще один аспект вивчення українського суспільства, а саме – молодіжна субкультура в Україні кінця ХХ – початку ХХІ ст. Адже завдяки аналізу молодіжної

субкультури можливо простежити процес інкультурації молодого покоління та формування його самоідентичності.

В етнологічному ключі розглянута проблематика вивчалася недостатньо, і узагальнюючих праць поки що немає. Проте в умовах трансформації українського суспільства важливим є визначення основних тенденцій етнічної культури у її ідентифікованому сегменті – субкультурі молоді, а також можливість спрогнозувати роль молоді (молодіжної субкультури) у формуванні майбутнього українського суспільства.

Розробкам у вирішенні проблеми розуміння явища молодіжних субкультур значну увагу приділяли зарубіжні та вітчизняні науковці різних дисциплін: педагогіки (Н. Волкова, І. Климук, А. Сьоміна, Н. Корпач, А. Турканенко, С. Мартос, К. Станіславська та ін.), соціології (Н. Слюсаревський, Є. Шелудько, І. Кон, С. Левкова, К. Мюллер, П. Артьомов та ін.), культурології (Л. Хаузер, Д. Хебдіг, П. Гуревич, А. Оганов, І. Хангельдієва, О. Якуба та ін.), психології (Г. Шулдик, В. Лаврінченко, О. Кравченко, І. Башкатов та ін.), філософії (М. Підлісний, С. Левікова, І. Ковшова, В. Бакальчук, В. Жежерун та ін.), політології (Є. Васильчук, Т. Червінська та ін.) та етнології (Т. Щепанська, Л. Боса, В. Тернер та ін.). Досить цінний матеріал у цьому аспекті міститься в унікальній колективній праці російських учених «Соціологія молодіжні: енциклопедический словарь» [7, с. 496], а також у колективній праці українських дослідників «Соціологічна енциклопедія» [8, с. 386].

Однак питання визначення поняття «молодіжна субкультура» залишається відкритим, адже досі сталої дефініції в енциклопедично-довідковій літературі не подано, часто остання навіть не містить такого терміна. Та все ж таки розв'язання проблеми молодіжної субкультури в Україні вимагає насамперед чіткого уявлення та розуміння сутності цього явища. Відсутність цілісних досліджень із цієї проблематики свідчить про наукову значущість та актуальність теми пропонованої статті.

Метою нашої статті є: 1) дати об'єктивне визначення поняттю «молодіжна субкультура» з погляду етнології, спираючись на наукові праці вітчизняних та зарубіжних соціологів, педагогів, філософів, культу-

рологів, політологів та етнологів, а також на власні дослідження та спостереження; 2) окреслити головні ознаки, які відрізняють представників молодіжної субкультури від решти українського суспільства.

Ми вже зауважували, що однозначного трактування терміна «молодіжна субкультура» досі не існує, оскільки загальне або родове для нього поняття «субкультура» також не має єдиної інтерпретації в науковому дискурсі.

Можна припустити, що термін «субкультура» «спіткала доля більшості найбільш вживаних понять, що зробило його великою мірою неоднозначним. Більша їхня частина вказує на різні, хоча й однаково реальні речі, тому важко виділити якісь як правильні» та заперечувати інші як неправильні [6].

Опубліковані дослідження з цього питання з'явилися у США ще в 30-х роках ХХ ст.: тоді термін «субкультура» (від латин. *sub* – під і *culture* – оброблення, виховання, розвиток) уперше ввів у науку американський вчений Роззак. Дослідник Т. Парсонс, спільно з іншими науковцями, у 30–50-х роках ХХ ст. проводив у США соціально-наукові студії, у ході яких вивчали виникнення молодіжних банд у великих містах, особливо в Чикаго. Студії показали, що члени цих банд живуть за власними правилами, законами, мають свій «моральний кодекс» тощо, які є відхиленням від базової культури. Саме тому спочатку термін «субкультура» з'явився як позначення молоді з девіантною поведінкою.

Пізніше, у 1960-х роках, первинне розуміння субкультури трансформувалося. До неї почали зараховувати такі утворення (звичаї, норми, цінності), які характеризували специфічну світоглядну позицію і стиль життя не лише молоді, але й інших верств суспільства [3, с. 117].

У 70–80-х роках ХХ ст. унаслідок накопичення емпіричного матеріалу і поглиблення теоретичних розробок з'явилися визначення субкультури як: підсистеми цілісної системи культури суспільства; культури конкретного етносу; масової культури, що прагне до замкнутості; «згустку» цінностей, норм, ідеалів, до яких залучаються різні індивіди [8, с. 386].

На початку ХХІ ст. субкультуру розуміють як частину культури, як частину програми (її підпрограму) або як один з можливих культурних виборів [5, с. 119].

Щодо терміна «молодіжна субкультура», то вперше його використав основоположник «соціології знання» К. Маннгейм, котрий описав характерні ознаки самого явища молодіжної субкультури та обґрунтував принципи її типологізації в книзі «Діагноз нашого часу» (1943) [3, с. 116].

Однак найвищий інтерес до цього феномену виник у 50–60-х роках ХХ ст., адже наприкінці 50-х років у США з'явилися так звані бітники – попередники хіпі та панків, а в 60-х роках Америку накрила хвиля «дітей-квітів». Наприкінці 1960-х років Францію потрясли масові студентські бунти; у 1970-х роках вулиці Німеччини сколихнули «червоні бригади»; на рубежі 1980-х у Радянському Союзі поширеним явищем стала «система» (хіпі) тощо.

Поняття «субкультура» продовжувало функціонувати в працях дослідників, але виключно на позначення «низової», маловартісної культури. Таким чином, було закладено міцний фундамент для створення суспільного стереотипу про те, що члени молодіжних субкультур є не лише небажаними для суспільства, а навіть ворожими для нього елементами, яких потрібно остерігатись і, як є змога, ліквідувати.

Таку ж стратегію протистояння було «узаконено» наприкінці ХХ ст. і в Радянському Союзі, до складу якого входила Україна (УРСР), адже будь-які молодіжні спільноти чи організації, не окреслені і не визнані офіційно (офіційним був лише комсомол) наражалися не просто на негативне ставлення з боку влади, а й інколи потерпали від репресій [2, с. 702]. Такі неофіційні союзи молоді стали називати в СРСР «неформальними об'єднаннями», які влада характеризувала не інакше як «примитивное паразитирование на гуманизме социалистического строя» [4, с. 21], підсилюючи таким чином суспільне неприйняття і протистояння щодо «не такої» молоді.

Однак у наш час глобалізації та демократизації ситуація кардинально змінилась на користь представників молодіжних субкультур (наразі вважаємо за можливе послуговуватись саме цим визначенням задля розрізнення традиційних молодіжних субкультур та альтернативних, «неформальних»).

Частка «суб» уже не вказує на заниження чи меншовартість, а лише свідчить про належність до однієї зі складових

загальної культури. Це не означає витіснення молодіжних цінностей за рамки традиційної культури, а навпаки – її належність до неї, їхню взаємозалежність та взаємозбагачення. «Слово “субкультура” звучит тепер більш нейтрально и указывает просто на своеобразие норм и ценностей, символики и атрибутики молодёжных сообществ» [9, с. 28]. Однак, за нашими спостереженнями, абсолютна більшість представників покоління радянської доби (люди віком від 40 років і старше) досі не змогли ліквідувати закладеного в їхню свідомість негативного стереотипу стосовно членів тієї чи іншої субкультури. Ось як висловився один з наших респондентів (представник української інтелігенції, 57 років) про сучасну молодіжну субкультуру: «Деградативний синдром, деструктивна акція з метою знищення соціуму».

З погляду етнології культура мислиться як цілісна система етнічних та національних (культура тієї чи іншої країни) традицій, звичаїв та норм поведінки, що мають багатовікову історію та практику. У такому розумінні культури субкультура є такою, що не здатна самостійно створювати коди своєї культури, а з них – власні символику, норми тощо; вона не може існувати автономно від магістральної культури, оскільки так чи інакше черпає з неї знання, трансформуючи, змінюючи їх залежно від своїх культурних потреб.

Отож, з позиції етнології **молодіжна субкультура** – це невід'ємна жива складова, дітище пануючої культури, члени якого не протиставляють себе останній, а живляться з неї, створюючи на її основі власні цінності, ідеологію, звичаї, традиції, атрибутику, символику, фольклор, які так чи інакше адаптовані до загальноприйнятих соціумом культурно-історичних правил (звичаї, традиції) та завдань. Відмінною ознакою **молодіжної субкультури** від решти субкультур (дитячої, професійної і т. ін.) є те, що вона схожа, за принципом своєї дії, на щепу, яка здатна або змінити напрям розвитку стрижневого центру загальної культури і примусити останню давати нові плоди у вигляді нових ціннісних орієнтацій; або ж поступово самознищитися, переконавшись у власній недовісті, непотрібності і абсурдності.

Тобто, за допомогою загальнокультурного механізму відбувається випробову-

вання тієї чи іншої молодіжної субкультури на відповідність культурно-історичним потребам часу. Доказом останнього є історія та наслідки руху хіпі в США, бікніажів у СРСР, люберів у Російській Федерації тощо.

Виходячи з вищезазначеного положення, стає цілком очевидним, що молодіжна субкультура не є цілком і повністю самостійним, незалежним нео-явищем. Адже вона не може утворитись, не маючи міцного підґрунтя, на якому можна було б розвиватися; не маючи глибокого коріння, з якого можна було б вирости; не маючи національної історичної та культурної пам'яті, на яку можна було б опиратися; не маючи народного досвіду, який можна було б використати для реалізації своїх «субкультурних» потреб тощо.

Постає й інше питання: які риси притаманні молодіжній субкультурі. Завдяки широкому спектру можливостей етнології як науки маємо можливість найбільш об'єктивно визначити та обґрунтувати ті загальні риси, без яких молодіжна субкультура не може такою вважатись: 1) наявність самоназви молодіжної субкультури, яку визнають усі її члени; 2) пріоритет певних ідей та життєвої позиції молоді, бажання їхнього розповсюдження та пропагування; 3) створення на основі етнічної та інших культур власних звичаїв, норм та правил поведінки; 4) знання і розуміння субкультурної символіки, атрибутики, мови та фольклору; 5) часте проведення спільного дозвілля членами молодіжної субкультури, яке полягає в обміні інформацією, самоствердженні та приверненні до себе уваги «сірої маси»; 6) незалежність від офіційного визнання/невизнання владою та більшістю суспільства.

Така ознака, як самоназва, беззаперечно є невід'ємною, адже в кожній назві закладено головні принципи, ідейне навантаження та культурні вподобання членів певних молодіжних субкультур. Самоназва – це перше, на що звертає увагу науковець, бо саме з історії виникнення останньої починається шлях дослідження та кропітка робота встановлення причин її появи та укорінення в середовищі молодих людей. Фактично, відсутність назви – відсутність можливості адекватно визначити смисл існування будь-якої молодіжної субкультури. Цю тезу можна заперечити, беручи до уваги той факт, що

деякі молоді люди не належать до будь-якої молодіжної субкультури, але зараховують себе до рангу «неформалітету». Однак у цьому випадку доречніше буде вести мову не про субкультуру як таку (оскільки субкультура – це продукт діяльності не однієї особи, а певної їхньої кількості), а про особистісне самовираження індивіда, для якого головним є не те, що він про себе думає, а те, що думають про нього інші.

Абсолютна більшість дослідників ставить на перше місце ознаку пріоритету певних ідей, цінностей та життєвої позиції окремої групи молоді над загально-визнаними і прийнятими суспільством. Ми із цим погоджуємось, але така ознака повинна бути підкріплена ще одним елементом – бажанням пропагувати, «нести в народ» свої погляди та переконання, намагались поширити їх на якомога більший території, залучити до своїх лав якомога більшу кількість членів та здобути прихильне ставлення до себе громадськості. Така самореклама, а отже і поширення своїх поглядів та концепцій світосприйняття, відбувається за допомогою найдоступніших для молоді ресурсів, а саме: Інтернету (створення тематичних Інтернет-сайтів, відкрите спілкування «неформалів» у форумах, розсилання на електронні пошти відповідних агітаційних листів і под.), ЗМІ (інтерв'ю для журналів, газетні статті, участь у телепроектах тощо), агітаційних написів у місцях найбільшого скупчення людей, проведення різноманітних акцій тощо.

Деякі дослідники молодіжних субкультур вказують на те, що останні часто є закритими відносно суспільства, а тому не бажають розкривати особливості свого світосприйняття, трактувати свої наміри та пояснювати свої вчинки іншим членам суспільства. Ми частково погоджуємось із таким твердженням, але в тій його частині, де мова йде про особливі вимоги до ритуалу ініціації індивіда, його включення до певної молодіжної субкультури. Це закономірно, оскільки члени молодіжних субкультур (скінхеди, трейсери, райтери, брейкери та ін.) контролюють «якісні показники» діяльності своєї субкультури. Проте це не дає права стверджувати, що така поведінка вказує на принципову герметичність тієї чи іншої молодіжної субкультури відносно суспільства. Якби це

справді було так, то подібна «неформальна» молодіжна організація зникла б ще в зародку, оскільки розвивається таке суспільне явище за рахунок залучення нових членів, яких молодіжна субкультура приваблює насамперед шляхом поширення інформації про саму себе. Інакше вона втрачить будь-яку можливість на існування.

Тут мусимо вказати на той факт, що заради пропагування власних моральних норм та правил поведінки, заради поширення власних ідей та цінностей деякі молодіжні субкультури (скінхеди, ідеївці, байкери, рокери) створюють офіційні організації, засобами якої здійснюють значний вплив на суспільство та громадську свідомість. Це є доказом їхньої відкритості традиційному суспільству, готовності до культурних взаємовпливів та взаємообмінів.

Однією з визначальних ознак будь-якої молодіжної субкультури є також наявність відмінних від загальноприйнятих суспільством традицій, звичаїв, правил поведінки, моральних цінностей. Важливим також є не формальне їхнє існування, а таке, що підтримується і виконується усіма членами молодіжної субкультури. Одразу звернемо увагу на те, що абсолютна більшість молодіжних субкультур не має чітко регламентованих законів, «кодексів честі» і под. Останні здебільшого існують в усному варіанті, але в суворості дотримання не поступаються прописаним правилам (репери, паркурівці, готи, хіпі, стрейт ейдж і под.).

Зауважимо, що первинні «субкультурні» традиції, звичаї є досить стабільними в їхньому головному прояві, але все ж піддаються трансформації. Вагомим чинником їхніх змін є середовище існування молодіжної субкультури, національна належність її членів, конкретна культурно-історична доба їхнього функціонування, а також політико-економічна ситуація в країні, умонастрої суспільства тощо. Усе це вносить корективи до розвитку молодіжних субкультур, які за своєю природою здатні до запозичення нових ідей, можуть визначати нові перспективні шляхи свого розвитку і впливу на суспільство, а в екстремальних ситуаціях молодіжні субкультури або розчиняються в суспільстві, або утворюють нову субкультуру.

Через створення власних культурних традицій, звичаїв, норм поведінки відбувається народження певної символіки,

атрибутики і фольклору в середовищі молодіжних субкультур. Переважно саме за зовнішніми ознаками відбувається ідентифікація суспільством представників молодіжних субкультур, проте необхідно зважати на той факт, що існують такі молодіжні субкультури, члени яких знають, розуміють, але з певних причин не використовують притаманної субкультурі символіки й атрибутики, не уникають використання у своєму мовленні специфічної «субкультурної» лексики (ідеївці, скінхеди, сатаністи). Причинами цього можуть бути такі визначальні фактори: небажання конкретного представника молодіжної субкультури привертати до себе увагу громадськості під час перебування поза колом своїх однодумців-«неформалів», прагнення завдяки «ігноруванню» атрибутики зламати ті стереотипи про свою молодіжну субкультуру, які склались у свідомості традиційного суспільства (скінхеди). Та все ж таки, незважаючи на дотримання/недотримання зовнішньої атрибутики членами молодіжної субкультури, кожен її представник повинен на ній розумітись. Більше того, для молодіжних субкультур важливим є знання про символіку, атрибутику, мовні коди представників інших молодіжних субкультур. Це сприяє розвитку взаєморозуміння (готи // емо, скінхеди // ідеївці, рокери // байкери, репери // брейкери та ін.) або ж ворожості (антифа // скінхеди, емо // рокери та ін.) між членами молодіжних субкультур.

Важливим фактором розвитку, поширення, набуття популярності серед молоді є те, що представники молодіжних субкультур часто спільно проводять дозвілля. Окрім цього, такий відпочинок («тусовка») має величезне значення в житті молодіжних субкультур. Це пояснюється тим, що саме на тусовках відбувається обмін інформацією щодо наслідків діяльності представників субкультури, обговорюються та складаються плани майбутніх заходів за участю членів молодіжної субкультури, висловлюються пропозиції щодо перспектив розвитку тощо. Саме під час такого неформального відпочинку твориться своя специфічна лексика молодіжної субкультури, відбувається ненав'язливий (рідше явний) контроль за кожним із членів субкультури. Крім цього, перебуваючи в колі однодумців, кожний член субкультури відчуває самотвердження власної особис-

тості, почувається захищеним від проблем «зовнішнього» світу. Одним з головних завдань «тусовки» є також привернення до себе уваги інших членів суспільства (діями, закличками, зовнішнім виглядом тощо), бо, як вже згадували, одним із ключових завдань є залучення до своїх лав нових членів та прихильників, а спільний відпочинок та спілкування – найкраща самореклама. Серед цих причин спільне проведення часу є однією з визначальних ознак молодіжної субкультури.

Вище ми частково прокоментували, що молодіжні субкультури у своїй абсолютній більшості не є зареєстрованими офіційно. Саме через цю їхню ознаку в СРСП і став поширеним термін «неформали». Проте слід зважати, що деякі молодіжні субкультури все ж створюють свої організації для стрімкішої реалізації та розповсюдження своїх ідей, цінностей, переконань тощо. Ось тут і постає суттєва відмінність таких неформальних організацій від громадських. Так, якщо ви є або не є членом зареєстрованої організації «неформалів» – ви залишаєтеся членом молодіжної субкультури, яка створила цю організацію; тоді як не будучи членом «традиційної» громадської організації, – ви не будете вважатися її органічною частиною, її учасником. Тобто для представників молодіжних субкультур неважливим є статус у суспільстві, важливіше – впливати на суспільство. Саме в цьому і полягає принципова відмінність молодіжних субкультур від будь-яких офіційно зареєстрованих організацій.

Проаналізувавши вищенаведені доводи, можна стверджувати, що відсутність хоча б однієї з перелічених ознак дає розуміння того, що не будь-яку «нетрадиційну» молодь можна зараховувати до рангу молодіжної субкультури. Адже, згідно з нашим опитуванням, яке ми провели на історичній території Поділля, переважна більшість респондентів не відчують різниці між молодіжними субкультурами (готи, панки, емо, скінхеди, хіпі, байкери, представники хіп-хоп культури та ін.) та представниками нетрадиційної орієнтації (гомосексуали, транссексуали і под.); людьми з високим рівнем доходів і значним соціальним статусом (мажори, «золота молодь», гламур); людьми, які віддають перевагу певному виду відпочинку (екстремали, нудисти, реконструктори); прихильниками певних релігійних куль-

тів (кришнаїти); людьми, які займаються певним видом мистецтва (інді) тощо. І це є ще однією проблемою – проблемою ідентифікації у свідомості громадян саме молодіжної субкультури, що створить базу для кращого її розуміння та якщо не цілком позитивного, то терпимого до неї ставлення (виняток становлять деструктивні молодіжні субкультури, до яких зараховуємо гопників, скінхедів, сатаністів).

У підсумку можемо вести мову про те, що вирішенням проблеми дослідження молодіжної субкультури в Україні як одного з факторів розвитку сучасного українського етносу в умовах глобалізації повинні займатись фахівці різних галузей знань, зокрема й етнології. Адже саме етнологія здатна надати об'єктивне визначення самого поняття молодіжної субкультури, виокремити її загальні ознаки, встановити причини появи молодіжних субкультур, здійснити їхню класифікацію, і, що найголовніше, спрогнозувати їхній вплив на розвиток сучасного українського суспільства. Саме українська молодь є фундаментом, на якому зростає кожне наступне покоління і загалом український етнос.

Література

1. Кривко Т. А., Романовська Д. Д. Підліткова субкультура: неформальні молодіжні об'єднання. – Чернівці, 2003.
2. Нариси української популярної культури : збірник / О. Гриценко. – К., 1998.
3. Підлісний М. М. Молодіжна субкультура як об'єкт соціально-філософського аналізу [Електронний ресурс]. – Режим доступу : www.nbuv.gov.ua/portal/Soc_Gum/Fkzh/2010_35/Pidlisniy.pdf/.
4. Прозоров Б. Л. Идеологическая диверсия против советской молодежи. – Ленинград : Лениздат, 1986.
5. Слюсаревський Н. Субкультура як об'єкт дослідження // Соціологія: теорія, методика, маркетинг. – 2002. – № 3. – С. 117–127.
6. Соколов М. Субкультурное измерение социальных движений: когнитивный подход [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://subculture.narod.ru/texts/book2/sokolov.htm>.
7. Социология молодёжи : энциклопедический словарь. – М. : Академия, 2008.
8. Соціологічна енциклопедія / [укладач В. Г. Городяненко]. – К. : Академвидав, 2008.
9. Шепанская Т. Система: тексты и традиции субкультуры. – М. : ОГИ, 2004. – 287 с.